

УДК: 376-056.26:617.75:376.015.3:159.952.13]-053.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СЛАБОЗОРИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Т, і. КОСТЕНКО, аспірант лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Анотація. В статті розкриваються **соціально-психологічні умови** забезпечення пізнавальної активності слабозорих дошкільників: зовнішні (сімя, ДНЗ) та внутрішні (особливості дитини з порушенням зору). Висвітлено питання засобів стимуляції пізнавальної активності.

Ключові слова; пізнавальна активність, пізнавальна потреба, слабозорі дошкільники, спілкування.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СЛАБОВИДЯЩИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье раскрываются социально-психологические условия обеспечения познавательной активности слабослышащих дошкольников: внешние (семья, детский сад) и внутренние (особенности ребенка с нарушением зрения). Раскрыт вопрос средств стимуляции познавательной активности.

Ключевые слова познавательная активность, познавательная потребность, слабослышащие дошкольники, общение.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS SUPPORT VISUALLY IMPAIRED COGNITIVE ACTIVITY PRESCHOOLER

•**Summary.** The article reveals the social and psychological conditions of cognitive activity visually impaired preschoolers: external (Family, CCA) and internal (especially a child with visual impairment). Reveals the question of stimulating cognitive activity.

Keywords; cognitive activity, cognitive demand, visually impaired Preschoolers and communication.

Гармонійний розвиток дошкільнят є основою для подальшого успішного навчання в школі. Важливим компонентом різнобічного розвитку дитини з порушеннями зору є високий рівень розвитку пізнавальної активності, який відіграє визначальну роль у виникненні і становленні психологічних новоутворень у дитини, і є основою успішного навчання, пізнання світу, **ТВОРЧОСТІ.**

створи, що займалися дослідженням цього питання (Б. Ананьев, Д. Бого-явленська, Д. Годовікова, Т. Землянухина, Т. Куликова, А. Петровський, Г. Шукіна та ін), вважають, що пізнавальна активність є однією з важливих якостей, що характеризує психічний розвиток дошкільника. Пізнавальна активність, сформована в період дошкільного дитинства, є важливою рушійною силою пізнавального розвитку дитини у подальшому шкільному навчанні.

Проблема розвитку пізнавальної активності слабозорих дошкільників залишається однією з найактуальніших у спеціальній психології, оскільки активність - необхідна умова форму-

вання розумових якостей особистості, її самостійності та ініціативності. Активність дошкільника, за Т. Науменко, є необхідною передумовою його загального розвитку [3].

Вивчення та аналіз філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури з цього питання, а також дані педагогічної практики свідчать, що незважаючи на досить широкий спектр обговорення проблеми розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку, залишається недостатньо вивченим питання про особливості формування цього процесу, його роль у розвитку слабозорої дитини.

Деякі учені (А. Лурія, В. Селіверстов, А. Литвак, М. Певзнер та ін.) розглядають пізнавальну активність як природне прагнення дошкільнят до пізнання; вважаючи, що людині властиво прагнення до пізнання і це прагнення виявляється в дитині з перших днів життя.

Т. Шамова пізнавальну активність розглядає як якість діяльності особистості, яка виявляється у відношенні дитини до змісту і процесу діяльності, у прагненні до ефективного оволодіння знаннями і способами діяльності за оптимальний час, у мобілізації морально-вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальних цілей.

© Костенко Т. М., 2012

Пізнавальна активність відображає інтерес елабозорих дошкільників до отримання нових знань, умінь і навичок, внутрішню цілеспрямованість і постійну потребу використовувати різні способи, дії до накопичення, розширення знань і кругозору.

Г. Шукіна визначає «пізнавальну активність» як якість особистості, яка передбачає прагнення особистості до пізнання і є своєрідним інтелектуальним відгуком на процес пізнання. Якістю особистості «пізнавальна активність» стає, на її думку, при стійкому прояві прагнення до пізнання. Це структура особистісної якості, де потреби й інтереси позначають змістовну характеристику, а воля - форму: Тому проблема формування пізнавальної активності на особистісному рівні переважно зводиться до розгляду мотивації пізнавальної діяльності та до способів формування пізнавальних інтересів елабозорих дітей дошкільного віку. [5].

За Є. Красновським «пізнавальна активність» - прояв усіх сторін особистості дошкільника: інтерес до нового, прагнення до успіху, радість пізнання, установка до вирішення завдань, поступове ускладнення яких лежить в основі процесу навчання.

П. Зубкова визначає пізнавальну активність старших дошкільників як цілеспрямовану діяльність, орієнтовану на становлення суб'єктивних характеристик у навчально-ігровій роботі.

Відповідно до теорії Д. Ельконіна розвиток пізнавальної активності здійснюється шляхом накопичення позитивного навчально-пізнавального досвіду.

Аналізуючи поняття «пізнавальна активність», ми дійшли висновку, що в психолого-педагогічній літературі нема єдиного визначення, на яке б спиралися всі. Проте ми спробували виділити ознаку, на основі якої базуються визначення вчених [табл. 1].

Варто зазначити, що всі визначення пізнавальної активності не суперечать один одному, а доповнюють істотні сторони даного поняття.

Об'єднання цих підходів відбувається на твердженні, що джерелом пізнавальної активності елабозорих дітей є **потреба** в поглибленні наявних, здобутті нових знань, в осягненні духовної культури суспільства, в самовираженні та самореалізації.

Рушійними силами розвитку психіки слабозорого дошкільника є суперечності, які виникають у зв'язку з розвитком багатьох потреб дитини. Найважливіші з них: **потреба в спілкуванні**, з допомогою якої засвоюється соціальний досвід; **потреба в зовнішніх враженнях**, у результаті чого відбувається розвиток пізнавальних здібностей; **потреба в рухах**, яка зумовлює оволодіння цілою системою різноманітних навичок та вмінь. Розвиток провідних соціальних потреб у дошкільному віці характеризується тим, що кожна з них набуває самостійного значення.

Потреба спілкування з дорослими та однолітками визначає становлення особистості дитини та є однією з провідних для слабозорої дитини. Від того, яким буде спілкування між батьками та слабозорою дитиною, з моменту її народження, залежить формування майбутньої особистості. Воно забезпечує залучення дитини до суспільно-історичного досвіду людства.

Позбавлена спілкування дитина несвоєчасно й неповноцінно розвивається. Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, неадекватними; зменшується жвавість і природна активність дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість.

Ці та інші явища, відтак, гасять природну потребу слабозорої дитини у спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими дітьми, зокрема з нормальним зором.

ОЗНАКИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Таблиця 1

Ознаки пізнавальної активності	Автори, що визначили
Потреба, «жага» знань	Н. Носков, М. Скоморохов, 1. Харламов, Т. Шамова
Прагнення зрозуміти явища, що вивчаються	Н. Литвиненко, М. Осипова, О. Сауліна
Наявність стійкого інтересу	Т. Генінг, 1. Кутузов, М. Носков, О. Сауліна
Готовність до активного пізнання	М. Данилов, -1. Редковець, О. Сауліна, М. Терьохін
Оволодіння прийомами пізнавальної розумової діяльності •••••	М. Данилов, Н. Литвиненко, 1. Редковець, 1. Родак, Т. Шамова, М. Скоморохов, 1. Харламов,
Уміння бачити проблему	Н. Литвиненко, 1. Харламов
Зосередженість уваги	М. Носков, 1. Харламов, М. Данилов
Самостійність при виконанні навчальних завдань	М. Данилов, Н. Литвиненко, О. Сауліна, М. Терьохін
Вміння мобілізувати вольові зусилля на розв'язання пізнавальних завдань	Т. Генінг, М. Данилов, М. Муртазін, 1. Редковець, 1. Родак
Якість знань, уміння переносити знання в інші умови	М. Данилов, М. Осипова, 1. Редковець, М. Терьохін
Прояв творчості у пізнавальній діяльності	1. Бутузов, Г. Муртазін, 1. Родак, Л. Христова

Як результат - ускладнюються певні стереотипи стосунків, які змінити на ліпші чимдалі складніше.

Організація спілкування, достатнього за обсягом і адекватного за змістом, є важливою умовою сучасного розвитку і нормального протікання процесу соціалізації слабозорих дітей, тому має бути під контролем як батьків так і педагогів.

Аналіз значущості спілкування з дорослим і однолітком показав, що молодші слабозорі дошкільники віддають перевагу дорослому. Однак, починаючи з 4 років, усі бурхливі виявлення радості й інших хороших емоцій, спрямовані вже на однолітка. В середньому дошкільному віці діти починають приділяти увагу ровеснику і отримувати більше задоволення у спілкуванні з ним. У старшому дошкільному віці зростає інтерес до дій однолітка, його думок, бажань, настроїв, з'являється прагнення до взаєморозуміння і співпереживання з ним. Дошкільний вік - період інтенсивного інтересу до зіставлення різних пізнавальних позицій стосовно предмета діяльності. Формується вміння перебудувати свої дії з урахуванням позиції партнера і обґрунтувати необхідність цього [4].

У середовищі однолітків відзначається зростання загальної активності дитини [4]. З однолітком дитина отримує більше простору для вільної, безпосередньо не регламентованої дорослим взаємодії зі світом. Дитина виявляється діячем в істинному сенсі і буде свою поведінку на основі власних спонукань і врахування своїх можливостей.

Аналізуючи мотиви спілкування слабозорих дітей між собою важливо враховувати те, що спілкування не завжди є самостійною діяльністю, воно частіше лише компонент діяльності практичної чи пізнавальної. Тобто, дитина реалізує свої основні потреби в пізнанні світу саме в активності. Під час розвитку у слабозорих дітей, передусім, провідного виду діяльності - гри, в них виникає необхідність колективних дій, об'єднання зусиль. Отже, саме спілкування є засобом, який сприяє залученню слабозорих дітей до колективу та розширенню їх знань та вмінь.

Міжособистісне спілкування треба розглядати як засіб передавання пізнавальної та емоційної інформації, що зумовлює соціальний та інтелектуальний розвиток у вихованні слабозорої дитини. Воно чинить як безпосередній, так і опосередкований інформативний вплив - через людей, що оточують слабозору дитину - батьків і вихователів.

Значне зниження зору істотно обмежує природну стимуляцію зорової системи, внаслідок чого дитина з порушеннями зору не може отримати такий самий сенсорно-перцептивний досвід як із нормальним зором. Діти зі зниженим зором знаходяться в умовах психофізіологічного збіднення зорового простору, де генетичні пере-

думови розвитку сприймання втрачають свою силу. Обмеження зорового досвіду призупиняє чи гальмує дозрівання зв'язків у нейронних структурах, що негативно впливає на розвиток сприймання. (Р. Григорьева). Крім того, визначальній ролі у пізнавальному розвитку набуває власна активність дитини (О. Запорожець), яка в умовах зорової депривації значно знижена [2].

Спеціальними тифлологічними дослідженнями І. Гудим, які стосувалися пізнавальної активності дітей з порушеннями зору, було виявлено, що внаслідок порушення зору та ослабленості нервової системи, інтерес до довкілля та активність дитини природним шляхом не збуджується. Вона потребує постійної стимуляції сприймання, збудження інтересу до навколишнього світу, допомоги у дослідженні властивостей предметів та явищ, їх різноманітних якостей і відношень, що забезпечить успішність розвитку пізнавальних інтересів; формування навичок диференціювання певних ознак, порівняння предметів та явищ, їх узагальнення [1].

Враховуючи твердження вчених А. Матюшкіна, Г. Щукіної, Н. Веракса, що вивчення особистості без урахування ситуаційних чинників неможливе, доцільно з'ясувати умови розвитку пізнавальної активності слабозорих дошкільників.

Відомо, що на кожному віковому етапі закладається «підґрунтя», яке має визначне своє місце в структурі цілісної особистості. Саме на такому «підґрунті» повноцінно формуються ті психічні властивості й загальнолюдські здібності, які необхідні для переходу на наступний віковий етап. Треба врахувати, що 80 % інформації про навколишній світ ми отримуємо за допомогою зору, його порушення призводить до так званої «сенсорної депривації» - позбавлення, виключення відчуттів (І. Гудим). Через порушення зору інтерес та активність дитини до навколишнього світу природним шляхом не збуджується [1].

Отже, для формування пізнавальної активності слабозорих дошкільників є необхідним цілеспрямований стимулюючий супровід дорослого у пізнанні навколишнього світу за допомогою збереженого зору та інших органів чуттів. Слабозора дитина вже з перших днів життя потребуватиме допомоги, підтримки дорослого і саме *сім'я* є першою ланкою соціалізації, яка закладає основу пізнавальної активності.

Виховання дитини з порушеннями зору в сім'ї є для батьків складним завданням. Часто батьки занадто опікують дитину, обмежуючи цим її активність та ініціативність, що може негативно впливати на розвиток пізнавальної активності. Так у дошкільному віці особливе значення має саме організація досвіду слабозорої дитини й допомога дорослого в його узагальненні і фіксації у вигляді еталонів, символів, умовних позначень, моделей тощо.

Пізнавальна активність слабозорих дошкільників - це активність спрямована на зовнішній світ основою якої є орієнтувальний рефлекс та

пізнавальна потреба (Г. Стадник). Пізнавальна активність є засобом реалізації пізнавальної потреби у вигляді пошуково-дослідної діяльності, параметри якої і є показниками пізнавальної активності (Д. Годовикова.)

Активність дитини дошкільного віку спричинена інтересами та потребами (А. Голубова, Г. Керт; Г. Люблінська, Н. Морозова, Г. Шукіна і ін.). У дітей зростає бажання міркувати, порівнювати, сперечатися, розв'язувати задачі, головоломки. Тому, батьки мають докладати максимум зусиль для задоволення пізнавальних потреб дитини.

Наступна ланка соціалізації слабозорої дитина - **дошкільний навчальний заклад**. Саме дошкільний навчальний заклад має сприяти розвитку пізнавальної активності слабозорої дитини, оскільки - це перша сходинка на якій відбуватиметься залучення дитини з особливими потребами до систематичного навчання.

В Україні є декілька програм виховання та навчання дітей дошкільного віку і кожна з них значну увагу приділяє саме розвитку пізнавальної активності. Такі програми, як «Малютко», «Дитина», «Я у світі» чітко висвітлюють пізнавальну активність, як один з головних чинників у розвитку дитячої особистості та індивідуальності.

Аналіз зазначених програм показав, що проблеми розвитку пізнавальної активності дошкільника розглядаються в усіх розділах і здійснюються у процесі всієї освітньо-виховної роботи вихователів з дошкільнятами. В кінці кожного розділу подаються показники засвоєння програм. Кожна програма орієнтує вихователів і батьків у тому, що можуть і мають знати та вмінити діти. Особливої уваги заслуговує той факт, що ці програми відводять особливу роль у розвитку пізнавальної активності дитини, розвитку її особистості - батькам, адже вони, її перші вчителі.

Б. Ананьєв, Б. Богоявленська, Д. Годовикова, Т. Землянухіна, Т. Кулікова, А. Петровський та ін. вважають пізнавальну активність однією із головних якостей психічного розвитку особистості, яка має потребу у нових враженнях. Важливою умовою активізації пізнавальної діяльності є забезпечення мотивації навчання, що підвищує інтерес дітей до знань, сприяє їх засвоєнню, викликає наполегливість. Як зауважує К. Клопотова, виділяють такі чинники, які впливають на формування пізнавальної активності: *спілкування* (Д. Годовикова, Т. Землянухіна, М. Лисіна, Т. Серебрякова), *потреба у нових враженнях* (Л. Божович), *загальний рівень активності* (Н. Лейтес, В. Небиліцин). Крім того, необхідною умовою стимуляції пізнавальної активності дітей є активна позиція самого педагога, його глибокі знання, вміння захоплювати підопічних процесом пізнання. Необхідно зауважити, що використання педагогом індивідуального підходу до навчання, поваги до особистості дитини, сприяння розвитку інди-

відуальних особливостей вказує на можливості самоактуалізації в сучасних умовах.

Таким чином, в ситуації розвитку пізнавальної активності слабозорих дошкільників в умовах ДНЗ треба розглянути такий чинник як особистість педагога. Пізнавальна активність формується за допомогою спеціально організованих дидактичних дій, створення проблемних ситуацій, упровадження спеціальних форм і методів активного навчання, майстерності педагога, його вміння правильно організувати *навчальний процес*. Пізнавальна активність слабозорих дошкільників як складова мотиваційного компонента навчання - одна з головних умов їх розумового розвитку, тому що, когнітивна сфера успішно розвивається лише при наявності та задоволенні пізнавальних потреб. К. Роджерс вважає, що потрібно під час навчально-виховного процесу враховувати власну активність дитини, стимулювати її розвиток.

Педагог, згідно з гуманістичними поглядами К. Роджерса, повинен бути чутливий і сприйнятливий по відношенню до особистості дитини, повністю приймати її і прагнути зрозуміти її схильності та можливості. Позитивне ставлення педагога до слабозорої дитини зведе до мінімуму неспокій і страхи, захисні реакції, забезпечить розвиток і самоактуалізацію дітей даної категорії.

Варто зазначити, що одним із основних чинників, який підвищує ефективність навчання є таке керівництво процесом засвоєння знань, яке сприяє пробудженню пізнавальної активності слабозорих дошкільників. [1].

В педагогічній діяльності вихователя спілкування виступає найважливішим професійним інструментом. Значення спілкування і його вплив на розвиток особистості досліджувались багатьма авторами (М. Каган, Л. Виготський, Л. Буєва, В. Соковкін, Б. Ананьєв, В. Мясіщев та ін.). Спілкування в працях Л. Виготського, Д. Ельконіна, М. Лісіної та ін. розглядається і як умова і один з головних чинників розвитку пізнавальної активності дитини.

Пізнавальна активність слабозорих дошкільників на заняттях безпосередньо залежить від позиції педагога, від методів та прийомів навчання, які він використовує, від його стилю спілкування. Дії вихователя, які спонукають дітей до старанного навчання, сприяють формуванню позитивного ставлення до навчальної діяльності та знань, слугують засобами активізації їх діяльності в процесі навчання. Саме через це рівень пізнавальної активності дітей під час навчання є, певною мірою, реакцією на методи та прийоми роботи педагога.

Використання та удосконалення різних форм і методів навчання спонукає до активізації, насамперед, самого навчального процесу, а вже потім до активізації пізнавальної діяльності дошкільників. Саме тому від вдалого підбору та застосування методів, прийомів, засобів навчан-

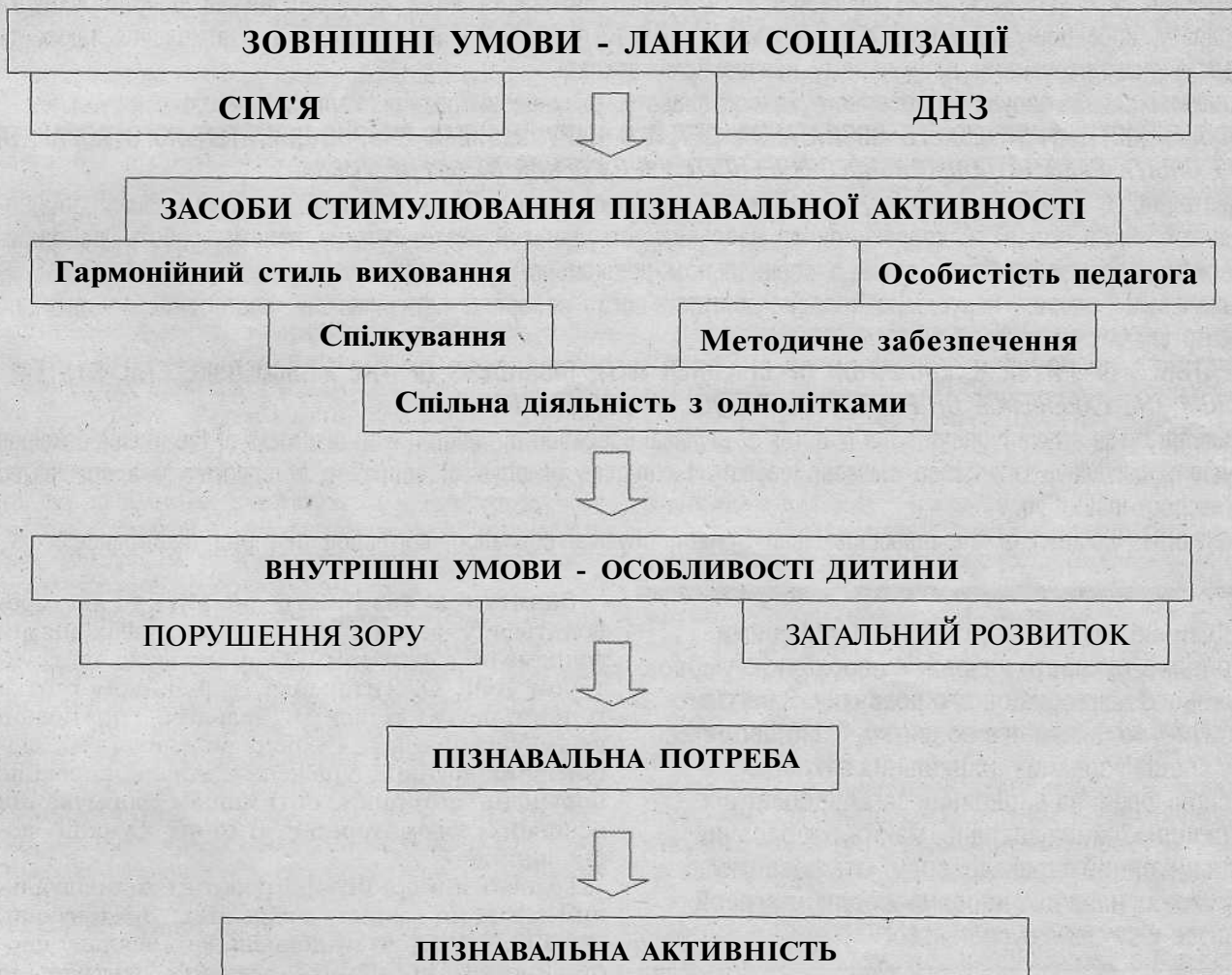
ня, стилів педагогічного спілкування педагога з дітьми залежить успішність процесу засвоєння знань дітьми даної категорії.

Узагальнюючи проаналізоване вище, можемо виділити два базові аспекти соціально-психологічних умов забезпечення пізнавальної активності слабозорих дошкільників: зовнішній • - ланки соціалізації (сім'я, дошкільний навчальний заклад); внутрішній - особливості дитини (порушення зору, загальний розвиток). Зовнішній аспект за допомогою засобів стимулювання пізнавальної активності (спілкування, гармонійного стилю виховання, методичного за-

безпечення навчально-виховного процесу, організації спільної діяльності слабозорої дитини з однолітками, особистості педагога) впливає на внутрішній аспект, що може сприяти виникненню стійкої пізнавальної потреби у слабозорої дитини та як наслідок забезпечуватиме функціонування її пізнавальної активності [схема].

Отже, пізнавальна активність, сформована в період дошкільного дитинства, є важливою рушійною силою пізнавального розвитку слабозорих дошкільників і тому, постає питання створення сприятливої ситуації для її розвитку як в умовах сім'ї так і дошкільного навчального "закладу".

Схема

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховання дитини з порушенням зору в умовах сім'ї / За ред. Т. В. Сак. - К. : «Атопол», 2010.

2. Григорьева Г. В. Развитие ведущей формы общения у дошкольников с нарушением зрения // Дефектология. - 2001. - № 2.

3. Денисенкова Н. С., Клопотов а Е. Е. Особенности познавательной активности

детей среднего дошкольного возраста в нормативной ситуации. Ребенок в нормативном пространстве культуры. Региональная научно - практическая конференция, посвященная 70-летию памяти Л. С. Выготского. Москва - Бирск, 2004.

4. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника. - К. : Рад. шк., 1995.

5. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в образовательном процессе. - М., 1979. - 112 с.